

ПРОФІЛАКТИКА ДИТЯЧОГО БУЛІНГУ

PREVENTION OF CHILD BULLYING

У статті описується підхід до профілактики дитячого булінгу. Актуальність такого явища, як булінг зумовила необхідність системного підходу в профілактиці насильства та булінгу в закладах освіти. Булінг – це здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда. Здійснено аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з означеної проблеми, доведено її актуальність. Статтю присвячено соціально-психологічній проблемі профілактики булінгу в сучасній системі освіти. Мета дослідження – розкрити соціально-психологічні особливості профілактики булінгу. Розкрито основні причини, форми вияву та профілактики цього явища. Діти та підлітки є найбільш уразливою категорією, вони соціалізуються, формують власну систему сприйняття світу, систему цінностей та пріоритетів, навчаються різним моделям поведінки, і, на жаль, булінг стає однією з таких моделей. Доведено, що явище булінгу негативно позначається на психічному розвитку дітей, що відображається на їхній емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності.

Охарактеризовано, що складовою частиною профілактики є формування дружньої атмосфери в групі (класі) та в усьому закладі освіти.

Завдяки профілактичній роботі можливо зменшити негативні психологічні наслідки жертв цькування, запобігти терору, неправним трагедіям. Профілактичною роботою можна досягти зниження показників булінгу на 20–30% та спрямувати загальну гуманізацію взаємин, що є сприятливим для особистісного розвитку дітей. Аналіз зусиль, спрямований на подолання булінгу, став підставою для свідчення, що профілактичні антибулінгові програми досить ефективні.

На підставі аналізу результатів доведено, що профілактика булінгу сприяє формуванню загальної готовності дитини до конструктивної взаємодії сучасного соціуму з почуттям власної гідності.

Ключові слова: булінг, батьки, дитячий колектив, насилля, цькування.

The article describes the approach to the prevention of child bullying. The urgency of such a phenomenon as bullying has necessitated a systematic approach to the prevention of violence and bullying in educational institutions. Bullying is the perpetration of prolonged physical or psychological violence, which is not in the nature of self-defense, by one individual or a whole group against another individual.

The analysis of psychological-pedagogical and methodical literature on the specified problem is carried out, its urgency is proved. The article is devoted to the socio-psychological problem of bullying prevention in the modern education system. The purpose of the study is to reveal the socio-psychological features of bullying prevention. The main causes, forms of manifestation and prevention of this phenomenon are revealed. Children and adolescents are the most vulnerable category, they socialize, form their own system of perception of the world, a system of values and priorities, learn different patterns of behavior, and, unfortunately, bullying becomes one of these models. It is proved that the phenomenon of bullying has a negative effect on the mental development of children, which is reflected in their emotional sphere, social contacts, various activities.

It is characterized that the component of prevention is the formation of a friendly atmosphere in the group (classroom) and throughout the educational institution. Thanks to preventive work it is possible to reduce the negative psychological consequences of victims of bullying, prevent terror, irreparable tragedies. Preventive work can reduce bullying by 20–30% and direct the general humanization of relationships, which is favorable for the personal development of children. Analysis of efforts to combat bullying has provided evidence that preventive anti-bullying programs are quite effective.

Based on the analysis of the results, it is proved that the prevention of bullying contributes to the formation of the general readiness of the child for constructive interaction of modern society with a sense of self-worth.

Key words: bullying, parents, children's collective, violence, harassment.

УДК 316.613.434-053.4/.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.14>

Мельникова О.М.

к.пед.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
розвитку дитини
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Трофаїла Н.Д.

к.пед.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
розвитку дитини
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Журавко Т.В.

викладач-стажист кафедри психології
та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. На сучасному етапі фактом сучасного вітчизняного освітнього простору в останнє десятиліття став булінг – здійснення тривалого насильства однієї людини або групи осіб по відношенню до іншої людини.

За останні десятиліття, що минули під знаком віртуальних просторів соціалізації, число ситуацій живого, безпосереднього спілкування між дітьми різних вікових категорій різко скоротилося. Фактично єдиним для переважної більшості дітей простором соціальної взаємодії залишаються заклади освіти, зокрема колектив класу (групи).

Сучасний освітній простір зіткнувся з поширенням такого негативного явища, як булінг. Дана проблема не нова для України і зарубіжних країн, але в силу своєї латентності не є добре вивченою і розробленою.

Останнім часом у зв'язку зі швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій булінг придбав нові форми, наприклад, кібербулінгу. Кібербулінг здійснюється через електронну пошту, сервіси миттєвих повідомлень, у чатах, соціальних мережах, на веб-сайтах, а також за допомогою мобільного зв'язку з метою нанесення психологічної шкоди. Основний майданчик кібербулінгу

в Інтернеті – соціальні мережі. Анонімність дозволяє залишатися безкарним і виходити за рамки допустимої поведінки. На жаль, така форма цькування набирає все більших обертів. Часто діти не розуміють, як можуть захиститися від кібербулінгу. Більш того, батьки самі часто не розуміють, як себе поводити і яким чином захистити дитину. А якщо врахувати швидкість поширення негативу в Інтернеті, декому може здатися, що з проблемою нереально впоратися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження українських науковців в основному спираються на зарубіжний досвід (Л. Лушпай). Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені, як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та ін. Заслужують уваги і праці О. Барліт, А. Барліт, А. Король тощо. Сучасна психологічна та педагогічна теорія і практика акцентує увагу на індивідуалізації освітнього процесу. Доведений такими педагогами та психологами, як Я. Коменський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Уманський, потенціал колективу в профілактиці й корекції девіантної поведінки та гуманізації взаємодії членів групи недостатньо реалізується в сучасній педагогічній практиці й недостатньо висвітлюється в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволяє говорити, що булінг є гострим соціальним феноменом, який негативно впливає на розвиток особистості жертви, формування її Я-концепції, самооцінку, а також на систему цінностей і стилі взаємодії дитини з однолітками. Проблема цькування і насильства в освітньому середовищі в процесі реформування системи освіти дуже часто стає перепорою для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Допомога дорослих дуже потрібна дітям та молоді в будь-якому віці, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю. Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття дітьми знань у безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки.

Вирішальна роль у протидії насильству і булінгу належить педагогам. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть завдяки системному підходу та підтримки керівництва закладів освіти, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням та участю дітей та молоді [1].

Профілактична робота педагогів здійснюється за рахунок корекції наявних соціальних девіацій та сприяння веденню дітьми здорового способу життя, вибудовування відносин у групі на основі поваги і взаємодопомоги. Попередження булінгу залишається провідним методом профілактики явища, даний метод нівелює виникнення і подолання дитячої девіації, спираючись на використання педагогічної підтримки. Саме педагогічна підтримка потенційних учасників булінгу дозволяє попередити булінг і створити умови для самореалізації учасників групи в освітньому середовищі.

Дитину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами. Булінг виявляється в різних формах: вербальній, фізичній, соціальній. Ознаками фізичного булінгу є стусани, побиття, штовхання. Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть учителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше фізично слабкішої дитини або з бідної чи неблагополучної родини.

Відмінною рисою типових булерів є їхня агресія по відношенню до однолітків і дорослих. Булери одержимі набуттям високого соціального статусу в колективі, орієнтовані на отримання матеріальних цінностей від жертви, послуг. Основними мотивами булера є: заздрість, помста, ворожість, нейтралізація суперника через демонстрацію переваги над ним самоствердженням, прагнення бути в центрі уваги. Булер імпульсивний, націлений на домінування, має схильність до насильства, в порівнянні з дітьми того ж віку схильний до брехні і шахрайства [3].

У дитячому колективі, як у проекції суспільства, всі діти різні. Усі вони мають свої особливості. Є діти, які тими чи іншими засобами вимагають суспільної уваги і визнання, але не вміють або не хочуть виразити себе в позитивному сенсі й самостверджуються за рахунок приниження інших, реалізують внутрішню агресію. Причина цькування жертви може бути різноманітною і випадковою: зріст, вага, розмір, колір волосся, походження, манера говорити, вірування тощо. Дитину навмисно доводять до сліз, узгоджено і систематично дратують, відбирають, ховають, псують її речі, штовхають, щипають, б'ють, обзивають, або, навпаки, підкреслено ігнорують тощо.

Діти не завжди усвідомлюють негативність та аморальність своїх дій. Вони це називають: «ми його просто дражнимо», «ми так граємо» або «ми його не любимо». Однак булінг спостерігається й у дошкільному, й у молодшому шкільному віці. У закладі дошкільної освіти – під час формування соціальної ієрархії в про-

цесі конкуренції за кращі іграшки, ігрове місце, рольову позицію в ігровій діяльності, а в початковій ланці – за допомогу в освітній діяльності, симпатію вчителів та популярних ровесників.

З метою профілактики насильства в освітньому середовищі та формування у здобувачів освіти умінь і навичок, розвитку та підтримки здорових міжособистісних відносин до плану роботи закладу освіти необхідно включити програми з формування саморегуляції, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень [3].

Психологічні особливості дітей 4–8 років такі: мають проблеми саморегуляції, труднощі з тим, щоб контролювати свої вчинки, схильні до емоційних проявів та реакцій. Також у дітей лише формується вміння розуміти причини власних дій та реакцій інших.

У дітей дошкільного віку явище булінгу не є таким вираженим, як у старших дітей. Але є певні ситуації, які, якщо їх не зупинити, можуть згодом розвинути в справжнє цькування з його ознаками: періодичністю, спрямованістю проти конкретної дитини – «жертви», наявністю «агресора» і «спостерігачів». Саме під час гри один з одним діти проявляють ознаки булінгу, такі як: «Ми з нею не дружимо», «Вона не ділиться, вона погана».

Саме явище булінгу (цькування) краще проявляється в молодшому шкільному віці 8–10 років. У цьому віці характерними ознаками є повторюваність даних дій, наявність сторін – (булер), (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності).

Рекомендації, які варто використовувати з дітьми та батьками для протидії булінгу:

- «дитячий ключ» – дитина відкрита до спілкування;
- періодично батькам навідуватися в заклад освіти;
- розмова з дітьми про їхні обов'язки та права;
- навчити дитину захищатися та вчасно сказати «НІ».

У підлітковому віці (особливо 13–15 років) діти найбільше схильні до булінгу (цькування). Одна з причин – це боротьба між учнями за вищий статус у класі, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання і контролю учнем свого мікросоціуму. З огляду на практичні спостереження можна визначити такі форми шкільного булінгу: фізичний шкільний булінг – умисні поштовхи, удари тощо; психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз.

Профілактичні заходи щодо булінгу – це співпраця та налагодження взаємин між шкільною адміністрацією, педагогами, шкільним

психологом та батьками учнів, які стали учасниками булінгу або знаходяться в групі ризику стати такими. Робота психолога з батьками, з дітьми, з адміністрацією закладу освіти – у зборі, обробці та інтерпретації інформації, що стосується ситуації булінгу.

Робота з батьками щодо профілактики та подолання булінгу серед підлітків у закладі освіти передбачає: емоційну підтримку батьків; визначення та нормалізацію почуттів та побоювань батьків (гнів, страх, відчуття безпорадності); зниження відчуття стресу та надання батькам можливості вільно виражати свої емоції. До форм роботи з батьками можна віднести тематичні батьківські збори, психодіагностичні тренінги, круглі столи, індивідуальні та групові консультації, міні-відкриті лекції. Завдяки таким формам та методам з батьками знижується рівень булінгу.

Одним з інструментів є програма профілактики булінгу (цькування) «Не смійся з мене». Вона допомагає створити в закладах освіти безпечне, більш турботливе та шанобливе середовище. Програма «Не смійся з мене» – це довідник для профілактики булінгу та підняття рівня обізнаності серед дітей і дорослих про проблему цькування і її наслідки. Вона заснована Пітером Ярроу з легендарної фольклорної групи «Пітер, Пол та Мері».

Вона передбачає організацію тренінгових занять за певними тематичними блоками. За допомогою цієї програми діти вчать доречно виражати свої емоції, проявляти увагу, співчувати та будувати співпрацю, знаходять творчі вирішення конфліктів, вчать усвідомлювати та приймати відмінності. У програмі тренінгових занять «Не смійся з мене» реалізуються базові методологічні принципи зміни поведінки, які передбачають обов'язкове включення до тренінгових занять трьох компонентів: інформаційного; мотиваційного; поведінкового [3].

Створення клімату, в якому неможливі емоційні та фізичні образи через жорстокість, глузування та знущання – це одне із завдань педагогів, дітей та батьків. Важливо розуміти, що програма тренінгових занять буде ефективною лише тоді, коли вона відповідає віку, досвіду та рівню обізнаності учасників щодо конкретних тем.

Програма заняття складається з 4-х тематичних блоків та 15-ти занять:

- вираження почуттів;
- турбота, співчуття і співпраця;
- творче вирішення конфлікту;
- усвідомлення і сприйняття розбіжностей.

Кожне заняття проходить у формі гри, має свою тему, мету, підведення підсумків, завдання для самостійної роботи. Одним з етапів заняття є рефлексія, завдяки їй встановлюється зв'язок з дітьми та формування довіри. Кожний тематичний блок містить поради, як

покращити результативність програми з оглядом додаткових навичок, які важливо сформулювати, та спеціальних пропозицій щодо того, де знайти вправи для їх розвитку [4, с. 40–45].

У програмі наявні додатки для педагогів і батьків, у яких охарактеризовано такі важливі вказівки на допомогу, як: «Укладайте словничок почуттів», «Заохочуйте обговорення почуттів», «Розмірковують над почуттями дітей», «Підтримуйте дітей», «Підтримуйте вияви співчуття у дітей», «Допомагайте дітям, які залишились осторонь», «Міркуйте над проблемами», «Сприяйте творчому розв'язуванню проблем», «Підводьте конфлікт до завершення», «Виступайте проти висміювання» та ін. [4, с. 74–77]. Саме завдяки заняттям з даної програми у дітей покращуються навчальні результати з техніки усного мовлення і математики, з розвитку соціальної та емоційної компетентності через вироблення практичних навичок [4, с. 68].

Також для здійснення інформаційно-просвітницької роботи варто скористатися програмами, розміщеними на сайті Міністерства освіти і науки України в рубриці «Корисні посилання щодо теми антибулінгу».

Профілактика булінгу становить систему комплексних заходів, спрямованих на попередження відхилень у поведінці й формування моральної поведінки та моральних якостей особистості.

Під профілактикою дитячого булінгу розуміють науково обґрунтовані та своєчасно вжиті дії, спрямовані на:

- запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних груп ризику;
- збереження, підтримку і захист звичайного рівня життя і здоров'я дітей;

– психологічні способи превенції цькуванню дітей [2].

Висновки з проведеного дослідження. Вивчивши проблему булінгу, ми визначили, що існує гостра необхідність у профілактиці даного асоціального явища. У профілактиці булінгу (цькування) в закладах освіти головне пам'ятати, що жодні конфлікти не можна замовчувати і варто відразу спілкуватися та розбиратися в будь-яких ситуаціях. Проте, не замовчуючи конфлікти та вирішуючи їх мирним шляхом, ми можемо побудувати в закладі освіти мирну та дружню атмосферу. Це позитивно впливатиме на рівень конфліктності, бажання дітей відвідувати заняття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : методичний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. С. 4.
2. Болдина М.А., Никонов Ю.С. Профілактика как ведущая технология социальной работы с подростками, склонными к девиантному поведению. *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*. 2016. Т. 15. № 2. С. 100.
3. Профілактика та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти / Р. Коваль та ін. 2019. С. 1–19. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 22.01.2021).
4. Рерден Л. «Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять» : навч.-метод. посібник / Авт. Лора Паркер Рерден ; за заг. ред. Т.Л. Лях. Київ : УМСА, 2013. 100 с.
5. Дослідження булінгу в просторі організованого дитячого колективу / Л.І. Прокопенко та ін. 2019. № 62. Т. 1. С. 70–73.